

**ПРИГОДИ БУРСАКІВ: ПОДОРОЖ ЧЕРЕЗ ДВА СТОЛІТТЯ
(ПОВІСТІ В. ЧАПЛЕНКА "ПИВОРИЗ"
ТА В. ТАЛЯ "НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ БУРСАКІВ")**

У статті розглянуто особливості творення образів бурсаків у творах українських письменників ХХ ст. В. Чапленка та В.Талья. Наголошено на романтизації бурсаків. "Пиворіз" В. Чапленка та "Незвичайні пригоди бурсаків" В.Талья є колоритним відтворенням барокової епохи саме через зображення пригод мандрівних дяків. Тексти об'єднані інтересом до життя бурсаків, хоча й в різних ракурсах.

Ключові слова: бурсак, повість, бароко, Василь Чапленко, В. Таль.

Olha Novyk. Seminarians' Adventures: Travelling Through Two Centuries (Stories "Pyvoriz" by V. Chaplenko and "Extraordinary Adventures of Seminarians" by V.Tal)

The paper deals with peculiarities of designing seminarians' characters in the works by Ukrainian writers of the 20th century V. Chaplenko and V. Tal. V. Chaplenko's "Pyvoriz" and V.Tal's "Extraordinary Adventures of Seminarians" colorfully display the Baroque era in descriptions of the clerics' travels. Both texts show true interest in seminarians' life although authors portray their characters differently.

Keywords: seminarian, story, Baroque, Vasyl Chaplenko, V. Tal.

Бурсаки, пиворізи, мандрівні дяки, бакаляри – така велика когорта студентів, школярів XVII – XVIII ст., що творила свій оригінальний пласт культури в українському суспільстві того часу, не могла не привернути уваги письменників наступних поколінь. У поезії "До бурсаків" Я. Щоголев змальовує ностальгійний образок старої бурси з тих часів, "як по всім країнам та була ти (бурса) славна". Поет журиться, що традиції старої бурси поруйновано. Аналізуючи цей текст, М. Зеров писав: "Якою ж зичливою, якою любивою була до молоді стара бурса, незважаючи на суворих префектів та березові віники" [5, 303]. Славна бурса та її вихованці постають у численних текстах українського письменства то в негативному, то в позитивному ракурсі залежно від часу написання й переконань авторів.

Змалювання епохи козацтва, запорожців часто вживається в прозі зі створенням численних образів бурсаків. За допомогою таких типажів автори не тільки передають колорит епохи, а часто саме вони виступають центральними образами творів, навколо них будуються перипетії. Такими текстами є, зокрема, "Бурсак" В. Наріжного, "Вій" М. Гоголя, "Гаркуша" Г. Квітки, "Нариси бурси" М. Помяловського, "Незвичайні пригоди бурсаків. Повість з часів XVIII віку" В. Тяля (Віталія Товстоноса), "Пиворіз" В. Чапленка (Чаплі) та ін. Часто пригоди бурсаків пов'язані безпосередньо з їх мандрівкою, або ж і зі скрутним життям, що підштовхує на пошуки шматка хліба.

"Бурсак" В. Наріжного закладає традицію використання елементів шахрайського роману в змалюванні пригод бурсаків. Там ми бачимо низку рис барокової поетики, що виявиться й у тексті В. Чапленка "Пиворіз" (про бароковість тексту пише І. Набитович [6]). І в "Бурсаці" В. Наріжного, і у "Вії" М. Гоголя, і в "Незвичайних пригодах бурсаків" В. Тяля, та й у "Пиворізі" В. Чапленка розвиток сюжету ґрунтується на подорожі. Герої "Бурсака" мандрують почасти вимушено, почасти зі своєї волі; бурсаки у "Вієві" йдуть на вакації і саме в дорозі потрапляють у пригоди; двоє бурсаків вирішують тікати на Січ, і з початком їхньої мандрівки зав'язується сюжет "Незвичайних пригод бурсаків"; "пан дидаскал" приходить у "Пиворізі" з дороги і тікає в мандри на Січ. Отже, дія твору обрамлена пригодою подорожі. Учені завважують таку особливість повістей, як розгортання сюжету навколо якоїсь подорожі [9].

Дорога в “Незвичайних пригодах бурсаків” В. Таля стає стежкою, подорожні збиваються на манівці: “Увійшли в ліс. Шумлять тихо дерева, неначе розмовляють про віщусь. А стежка робиться ледве помітною, до того ще дужче темніє. Уже з усіх боків ліс наче оточений темними стінами. Уже й стежки нема, так раптом де й ділася, та хоч би й була, то не видно її, бо зробилося зовсім темно” [2, 28]. Дивною була перша подорож юнаків із бунтарями: “А ті не шукали стежки, не роздивлялися, куди йти, а йшли собі байдуже, почувачи себе в лісі, мов дома, обминали яри, провалля, знаючи, куди йти” [2, 34], – дивна подорож по деревах, що свідчить про впевненість і рішучість. Вустами Старого, якого автор порівнює з козаком Мамаєм, виголошується можлива подальша доля подорожніх: “Летить, птахи, куди тягне, – промовив із сумною посмішкою. – Ще, може, побачимось. Коли набридне мандрувати, та покаже вам доля велику дулю, скуштуєте лиха, тоді повертайтеся до нашого гурту” [2, 58]. І саме подорож серед “добрих людей” приносить нещастя подорожнім: крадіжки, побиття, обман і лицемірство, – численні кривди в пошуках правди.

У дусі авантюрного роману змальовано події звільнення юнаків розбійниками в повісті В. Таля “Незвичайні пригоди...” – із перевдяганнями, балаганним дійством, погонєю і стріляниною. Попри це свого часу В. Державін “Незвичайні пригоди бурсаків” В. Таля назвав історичним романом [3, 34]. Вочевидь, при визначенні жанру тут відіграло роль майстерно відтворене історичне тло, на якому розгортаються пригоди мандрівки.

Подорож бурсаків у зазначених текстах, звісно ж, присутньо різняться. Це цілком оригінальні твори, проте саме образ подорожнього школяра й поєднує інтерес письменників XIX – XX ст. до епохи козацтва. Роман В. Наріжного “Бурсак” можемо почасти вважати даниною літературній моді його часу на авантюрний роман, як і роман цього ж автора “Запорожці”. Образ бурсака став удаюю знахідкою для втілення художнього задуму, надавав можливість для інтриги з народженням головного героя. У повістях В. Таля та В. Чапленка жанрові елементи авантюрного роману почасти нівелюються, проте подорожі, перевдягання, герої-злочинці, благородні розбійники, любовні сюжетні лінії – у всьому цьому задіяні саме бурсаки.

В. Таль відправляє своїх героїв у мандрівку Україною часів руйнування Січі (час дії – літо 1775 року), допомога в скрутні часи приходить від благородних розбійників, що воюють із панами. Поступово, потрапляючи в різні перипетії, бурсаки здійснюють учинки, які їх самих роблять благородними розбійниками, що шукають правди й воюють із кривдою. Захоптиві пригоди двох бурсаків-козацьких нащадків розпочинаються за брамою Братського монастиря міста Києва, а в епілозі читаємо про Самка з Марком, які подалися аж за Кубань і приписалися до чорноморців. У В. Чапленка також є історичний роман “Чорноморці”.

Красномовні імена бурсаків у повістях XX ст. присутньо відрізняються від імен у романі В. Наріжного, проте також виконують значну роль і пов’язані з персонами української історії: Теофан, Марко, Самко. До образу Марка виникає паралель іще одного тексту – “Марко Проклятий” О. Стороженка, бо герой наділений не тільки однаковим іменням із ним, а й великою силою.

“Пиворіз” виходить друком як історично-побутова повість у 1943 р. в Українському видавництві (Краків-Львів). Хоча й написано було її раніше, та через арешт автора повість не друкувалася, потім видавці перейменували письменника з Чаплі на Чапленка. Василь Чапля навчався в Петра Єфремова (брата Сергія Єфремова), був аспірантом при науково-

дослідній кафедрі українознавства, яку очолював академік Д. Яворницький. З істориком Яворницьким письменник товаришував. Усі ці обставини сприяли зацікавленню мінущиною, зокрема й козацькою добою.

В. Разживін, досліджуючи жанр історичної повісті в українській літературі першої половини ХХ ст., зараховує твір В. Таля “Незвичайні пригоди бурсаків” до повістей того ж типу, що й твори Г. Бабенка, С. Божка, В. Будзиновського, Н. Королеви, І. Крип’якевича, С. Ордівського, Л. Старицької-Черняхівської, М. Ценевича, А. Чайковського та ін. “У них відчутна перевага вигадки, власне історія – це своєрідний фон, на якому відбуваються події, зазвичай або досліджені поверхово, або не задокументовані. У центрі цих повістей вигадані герої, а наявність реальних історичних осіб лише допомагає пов’язати описувані події з конкретним періодом минулого. Значна увага приділена опису побуту, зброї, військової тактики, архітектурних споруд, окремих достеменних реалій з життя того часу, що створює у читача своєрідну ілюзію достовірності” [9, 84].

Сучасники письменника доволі наполегливо вводили у свої художні полотна й наукові праці елементи барокової культури. Так В. Петров висуває бароко як аргумент проти “позаісторичної” концепції народників у літературознавстві, а перехід на барокові позиції називає початком процесу з переоцінки цінностей, реінтерпретації історії української літератури [див. про це: 8, 38]. І. Набитович вважає історично-побутову повість В. Чапленка “Пиворіз” яскравим прикладом реалізації в художній формі історичної антропології та “thick description” у представленні художнього світу твору. ““Пиворіз” представляє українське Бароко – за світовідчуттям головних героїв, за літературними алюзіями, які дають можливість нараторові показати найголовніші елементи побуту, філософсько-релігійних поглядів, історіософських перспектив, характерних для тієї епохи. Тут кожна художня деталь історично вивірена й виважена, а, разом з тим, у повісті зреалізовано в якнайповнішій мірі взаємозв’язок між планом значень та планом вираження – через особливу мовну стихію, насичену як елементами сучасної авторові літературної мови, так і бароковими вкрапленнями, які несуть на собі не тільки стилістичне, а й важливе ідейно-естетичне навантаження, творячи гармонійну мовну цілісність. Така цілісність представляє особливий художній світ, наповнений чаром світобачення людини українського Бароко. З погляду семіотики йдеться про моделювання засобами ідіостилістичних особливостей художньої мови певного історичного Universum’у, реалізованого в замкнутому хронотопі українського полкового містечка, життя та побуту його героїв. З такої нарративної перспективи сюжет повісті – входження в цей достатньо замкнутий простір мандрівного бакаляра-філософа, перипетії, пов’язані з перебуванням у цьому просторі, й вихід із нього в іншому статусі – втікача на Січ і перехід у статус козака. Таке перетворення є своєрідною quasi-ініціацією нової за соціальним статусом та світовідчуттям людини” [6, 219–220].

В. Чапленко побіжно вводить у текст “Пиворіза” історичних персонажів, зокрема гетьманів, аналізує історію, подає образи містян ХVІІІ ст. очима “багатолітнього бакаляра” з чудернацьким іменням Теофан Козка. У сатиричному ключі змальований головний герой: божий слуга, що перепивши, уві сні мандрує до раю, бачить райські порядки, журиться за їжею і тому архангел знову спускає його душу до тіла. Що цей чоловік пише свій щоденник, дізнаємося з перших рядків повісті, на початку якої подано уривок “з “Хроніки життя” мандрованого дяка пана Теофана Козки”, де йдеться про втечу з міста Конотопа (прикметно, що в другому виданні – 1965 р. – автор замінює Конотоп

на узагальнене, типізоване місто N). Численні пригоди дидаскала нагадують поневір'яння головного героя барокової автобіографії Іллі Турчиновського.

Причину всіх нещаст'я і пригод Теофана Козки автор потрактовує вже на початку твору, коли втомлений від горілки чоловік міркує про своє життя: “Здумав пан Козка думкою своїх конотопських ворогів, що від них мусів оце п'ятами накивати і через них дяківства-бакалярства позбутись, – здумав і скрутив дулю, щоб їм нелегко гикнулось. Не вмів бо прощати ворогам своїм, а завсіди боровся до краю. Цим власне – виживанням би то ворогів та боротьбою з ними – і визначився час його перебування в котромусь із міст: жив доти, доки не придбавав таких ворогів, що за ними вже життя йому не було, – і тоді утікав кудись-інде. Не слід думати, що такі вороги довго йому не траплялись: аби була добра людина, а лихі люди на її долю будуть” [12, 13]. Тож мандрівний філософ не стоїть осторонь мирського життя і постійно потрапляє в пригоди.

Колорит містечка автор увиразнює численними побутовими реаліями, змалюванням життя не лише ремісників, а й школярів. Козка також мандрує, утікає від людей, що стали ворогами. На шляху спиняється в містечку і надалі автор передає пригоди вже не тільки самого бурсака, а й мешканців містечка. В. Чапленко в передмові до “Пиворіза” пише про те, що в цій своїй праці спирався на науково-історичну літературу про українське місто XVII – XVIII ст. Сюжет розгортається в маленькому містечку, охоплює частину його мешканців. Тут і пиятики, й історія кохання Каленика, й історія дяка та циганки, пригоди-витівки школярів. При цьому майстерно відтворено етнообрази ремісничого середовища, змальовуються колоритні образи жида, циган, німця. Сам автор у передмові до видання 1965 р. пояснює введення різних енотипів бажанням відтворити різні верстви того часу.

“Пан дидаскал” і його вихованці становлять дуже колоритну групу персонажів повісті “Пиворіз”, представників когорти школярства. Л. Ушкалов слушно стверджує, що традиціоналізм української духовної культури XVII – XVIII століть “посутньо підтримувала також тогочасна латинська школа, чий міметичний характер виявлявся вже в суто організаційному “травестуванні” старих форм. Згадаймо, як один із персонажів роману Василя Наріжного “Бурсак” казав із цього приводу: “Шанований стан бурсаків – це ніби крихітна копія блискучого Риму, і консул керує ним разом із сенатом. На консула обирають найстаршого з богословів, інші ж богослови та філософи стають сенаторами; ритори стають лікторами..., поетів називають целерами..., а решта – то плебеї, або чернь...”. Те саме стосується й методів викладання наук. Свого часу Олександр Лаппо-Данилевський писав, що, згідно з чинними тоді правилами, професор “не повинен був ні висловлювати нових суджень, ні тлумачити нових питань, чиїх засновків не можна було б знайти в якогось авторитетного автора, ні обстоювати щось протилежне аксіомам філософів та загальному розумінню їх школами”. Це він писав, маючи на увазі професорів філософії єзуїтських колегій. Але точнісінько те саме можна сказати й стосовно професорів Києво-Могилянської академії та інших православних навчальних закладів, адже їхня система освіти скопійована з єзуїтських колегій” [11, 57].

Порівняти образи школярів і бурсаків (а також їхні пригоди) в повісті В. Чапленка можемо з четвертою інтермедією до драми “Властолюбивий образ” 1737 р. М. Довгалевського “Пиворізи”, де самі пиворізи описують своє життя: “Вдоволені нівроку, а хліба ні куса, / По школі товчемося, справляємо труса, / Там кучерями труسیم і спати лягаєм, / Раненько вставши, бражку собі попиваєм. / Чи ваша милість вміє ремесла робити? / Я вмію, поєднаймося і

будемо жити” [4, 184]. Ще більш увиразнюється зв'язок повісті В. Чапленка з бароковою епохою при прочитанні комедії цього ж автора “Пиворіз”.

Узагальнена характеристика школярів є і в повісті В. Таля “Незвичайні пригоди бурсаків”, коли дід, побачивши подорожніх, прийняв за таких, що просять, і на відповідь про те, що вони не ченці, а школярі-бурсаки, говорить: “А школярам, то й зовсім нема чого в мене взяти. Школярі хапкі на руки, та мені не страшно. З голого, як із святого” [2, 68].

Багато барокових літературних пам'яток уведено в текст В. Чапленка як прямі й опосередковані цитати, автор також послуговується ними як епіграфами, зокрема цитатами із Климентія Зиновіїва. Згадка про житіє Прохора-чудотворця з “Патерика Печерського” [12, 20], що пік хліб із лободи, уписана в буденну ситуацію базарювання Лукії. При цьому святий приземлюється згадкою про рецепт хліба з лободи, коли жінка розпитує в Козки, чи вчиняє святий хліб на дріжджах і що туди докладає [12, 20]. Прив'язкою до давніх часів виступають також у тексті повісті В. Таля порівняння: наприклад, про Марка – різні персонажі говорять про хлопця “Перун”, “дійсний Геркулес” та ін.

У канву повісті “Пиворіз” як сон-марення Козки введено великий шмат тексту барокового вертепу, зокрема й сцену із запорожцем, що його змальовували барокові й постбарокові художники Мамаєм [12, 78–79]. Колоритна картина похоронної церемонії полковника витримана в дусі часу, коли відбувається дія. Пишнота похорону, буяння природи, смерть і плинність, дочасність буття – усе це створює бароковий калейдоскоп алюзій та ремінісценцій із творів XVII – XVIII ст. низького і високого стилів. А надто це унаочнюється текстом у тексті – погребальним панегіриком. При цьому витримано основні жанрові вимоги до такого тексту, поезія подібна до численних віншувальних барокових віршів. Барокові метафори, порівняння, мотиви швидкоплинності й марноти буття, неминучості й безпощадності смерті, що косить усіх – усе це співзвучно з численними панегіриками: “Жити віковічно не дано нікому: / Умирає гетьман, умира й сірома. / Живемо й не знаєм, звідки смерть з косою / Візьметься і стане в нас над головою. / Але жаль великий, що вмирають люди: / Жив на світі з нами і вже більш не буде! / Надто як була це ще й персона значна... / О, жорстока косо, смерте необачна! // Твоя жертва нині над усі велика – / Славного скосила в нас ти чоловіка. / Був хоробрий воїн, краю оборона, / Пильний оборонець правого закону. / Сироти й удови його ласку знали, / Й пиворіза часом тішив він немало... / Втратила Україна свого Ганнібала. / О жорстока смерте, ненаситне брало!” [13, 163]. Виникає й алюзія до пісні 10-ї “Саду божественних пісень” Г. Сковороди, насамперед завдяки образу “смерті коса замашна”.

Кобзар змальований В. Чапленком без романтизації, властивої творам XIX ст.; старенький миршавий дідок є не втіленням слави, а блідю тінню минулого, як і його стара-престара кобза. Міркуючи про виконану сліпим Кобзарем пісню, яка оспівувала смерть Богдана Хмельницького, мандрівний студент згадує різних гетьманів XVII – XVIII ст. та їх роль в історії України. Теофан Козка пише свою “Хроніку життя”, що наближає цього персонажа до реальних писарів війська запорізького, після яких залишилися спогади-хроніки (В. Чапленко читав такі документи під час роботи над книжкою). Щоденники барокової епохи (зокрема, є п'ятитомний діаріуш Пилипа Орлика) зазвичай називали й автори, і видавці назвами, що пов'язані з дорогою, мандрами: подорожній діаріуш, діаріуш дороги, подорож, у випадку іншомовних текстів – *journal du voyage*, *itinerrium*, *viaggio*, або ж *peregrinatio*, *diarium itineris* та ін. [10, 186]. Символічне послуговування жанром щоденника для історичної повісті В. Чапленка є продовженням історичного жанру, оскільки риси історичного роману, які виокремлював

М. Бахтін, це, зокрема, і поєднання історії і приватного життя, подолання замкнутості минулого й досягнення повноти часу, сполучення різних типів часу (авантюрного, народно-історичного та ін...), використання літературної традиції [1]. Жанр подорожнього щоденника разом із мандрівкою у старі часи увиразнює притаманне бароковій поетиці змішування часопросторових площин.

Пам'ятки архітектури слугують своєрідними маркерами історичної доби. Зокрема, п'ятибанный собор, що його розглядає пан дидаскал, належить до часів Мазепи, має риси барокові. Будівничий Федір Старченко, згаданий при цьому, – реальна особа. Собор змальований подібно до стилю, у якому вів будівництво Старченко.

Молодим людям, які кохають одне одного, але не сподіваються на згоду батька дівчини на нерівний шлюб, дидаскал у “Пиворізі” В. Чапленка розповідає романтизовану історію викрадення нареченої. Ідеться про Лісовського, що вкрав доньку козака Степана Улізка і таємно повінчався з нею. Ця ж історія про аванюриста Лісовського, якого цар нагороджував “за вірність у Мазепину зраду”, згадується й у романі Ю. Мушкетика “Гетьманський скарб”. Загалом постать Федора Лісовського, що був багатоженцем, злочинцем і пройдою, сама вже може бути матеріалом для авантюрного роману. Проте В. Чапленко подає тільки згадку про нього, цим самим залучаючи історичний матеріал тієї епохи, а для людини обізнаної з історією, дає додаткові можливості інтерпретації тексту.

Історичні особи використані автором і в сатиричному плані, наприклад, коли пиворіз обґрунтовує необхідність пиятики, то згадує образ князя Володимира, котрий, вибираючи віру, ніби то казав: ““Русі єсть веселіє пити, не можем без того бути”. І вибрав ту, що дозволяла пити. Так треба й нам розуміти науку Епікура-Христа” [12, 7]. Згадується й Богдан Хмельницький у розмові дяка Крутяка і Мартина: “Я розповім тобі цікаву гісторію про жінку батька Богдана. То була та ляшка, що либонь, через неї, скоїлося було все, і, між іншим, саме визволення України з-під неудобноносних обид лядських. Батько Богдан відібрав її в ляхів і зробив гетьманихою всієї України...” [13, 155]. У дусі народної історії йде оповідь про стосунки реальних історичних осіб із інтерпретацією в дусі моралізаторства: “... Чи треба жінці більшого щастя? – вів далі свою мову дяк Крутяк. – Жити та Бога хвалити... та великого славутнього мужа любити! Отже ні, підневідив її дідько на зраду. Коли батько Богдан був у війську, вона злигалася з паничем, не таким значним, але молодшим. – Еге ж, – обізвався знов Мартин. – Будьмо! – кивнув головою, щоб пити свого кухля до дна. – Налигачем проклятущу бити, ких-ких-ких... – Ні, батько Богдан інакше вчинив. Довідавшись про зраду, послав гінця до свого сина Тимоша з наказом повісити зрадницю. І Тиміш повісив обох на воротах” [13, 156]. Таке довільне трактування фактів біографії історичної особи здійснюється засобами низового бароко.

В. Таль героїзує ватажків Коліївщини Максима Залізняка і Гонту як бунтарів [2, 70], розбійника Омелька Пугача (Пугачова) [2,41]. Омріяна Січ, куди прямують бурсаки в повісті, поступово перетворюється на живу легенду, вмістилище минулої козацької слави й державності, що згасла під жорсткою царською ласкою. Як пише автор, Маркові уявлення про Січ були туманними: “п'ють та б'ються” [2, 12], а хто, з ким, він не задумувався. Заміною вольниці, що змагається за Правду, стають благородні розбійники, бунтарі проти панської сваволі. Це вкладається в ідеологічні постулати радянського автора, який убачає найперше класову нерівність, а не національну. На відміну від “Незвичайних пригод бурсаків”, текст “Пиворіза” демонструє й імперську політику Росії і водночас акцентує на тому, що самі українці винні в своїх бідах, бо корисливість, загребущість заможних козаків поєднується з їх продажністю.

Свідченням цього є діаріуш значкового товариша Зиновія Борсука, де приставляння п'явок до "місця геморогідального" чергується з розлогими роздумами персонажа про долю України: "Дяка Богові милосердному, що минули часи лихоліття, а дорога наша матка Україна Малоросійська завітла достатками <...> Була наша матка Україна як та чайка при дорозі битій. І люди, як де були, своїх статків-маєтків і життя свого були непевні. А тепер аж дух радується, бачивши, як люди млинки, пасіки, гайки прикуповують, худоби примножують. Та й Україні це краще – що ми маєтки мирно збираємо, а не кидаємо її, сердешну, в авантури, сиріч у біди та руйнації, не блудимо словами, що ми, мовляв, "подвигами сармато-козацькими Україні голдуємо". Яка бо їй користь була від задуму Виговського? Яку втіху мала вона від потурчення Дорошенкового? Що здобула від зради Мазепиної? Тільки шкоду мала вона від усіх цих, як кажуть москалі, "шалостей", бо через них нам щораз більше вільності вкорочувано. Ліпше тепер мирно жити й зберігати тії здобутки многоцінні, що їх діди наші з батьком Богданом здобули! Адже не війною й силою військовою здобув його світлість гетьман Данило Апостол "рішительні пункти", а самим піврічним перебуванням у Петербурзі" [13, 113]. Вихваляючи проросійську політику гетьмана Богдана Хмельницького, Зиновій Борсук найбільше печеться про свої статки.

Головний герой повісті В. Чапленка "Пиворіз" Козка міркує і про книжки, аналізує й українську історію та причини того, чому українці не можуть похвалитися своїм Коперником, пишучи майстерні богословські трактати. Тим самим акцентовано увагу на релігійності вченої людини, книжного чоловіка барокової доби. Колоритні персонажі майстрів-українців, які дуже працюваті, однак і не проти прикластися до чарки; жидівка на базарі, яка є представницею народу, що його головний герой характеризує так: "Геніяльний нарід – подумав про жидів пан Козка. Накинув свою фантастичну історію – Біблію третині людства, створив християнство – і вміє отак купувати курей..." [12, 30].

Показова картина мандрівки душі Козки на небо, до величного міста, перед яким змальовано притаманну для барокової іконографії картину торжища з терезами, з янголами і чортами, що стає сатиричним змалюванням страшного суду. Навіть один із янголів, як каже Козка, – знайомий іще зі Конотопа: "У синьорожевому вбранні і з мечем: таким він був намальований у соборній дзвіниці на картині страшного суду, на темному старовинному малюванні. Ще там, на картині, світлий образ цього оборонця праведних вигідно відрізнявся від чорних пекельників і брав очі усіх вірян, особливо жінок" [12, 14]. Грішна душа після щирого каяття і комічної картини зважування гріхів, отримує прощення, а надто красномовним є міркування про те, хто ж найбільш грішний, – можновладці, гетьмани й царі, а далі вже інші грішники. Історичні особи російських царів та можновладців змальовано в негативному ракурсі.

У повісті "Незвичайні пригоди..." письменник наприкінці твору вміщує частину, названу "Подібне до епілогу" [2, 287], у якій ідеться про подальшу долю тих, що "вирушили на нові землі". Персонажі твору й читачі довідуються від мандрівного дяка про головних героїв: "Проходив мандрівний дяк через село Козацьке і взявся розмалювати нову церкву всередині. Григор з ним зазнайомився, і дяк розповів, що він був у селі, де оселилися колишні надніпряни-втікачі вкупі з монастирськими кріпаками. Село те неподалік великого міста Катеринослава" [2, 287]. Продовженням пригод нащадків бунтарів стали інші повісті В. Таля.

Звісно ж, твори, написані в першій половині ХХ ст., подають образи бурсаків крізь призму світобачення авторів, для яких подорожі є змогою показати

колорит минулих часів. Проте навіть у “Пиворізі” та “Незвичайних пригодах бурсаків” різна ідеологічна спрямованість. В. Чапленко послуговується різними сатиричними та гумористичними прийомами, змальовуючи особисті та суспільні перипетії, в які потрапляють герої. В. Таль, пишучи пригодницький твір, надає йому й ідеологічного звучання, змальовуючи революційно налаштовані народні маси, такий прийом зумовлений авторськими переконаннями. Наратори в обох творах дають можливість читачам бути свідками подій, співпереживати героям. Водночас гумористичне трактування оповідачем пригод Козки в “Пиворізі” наближає оповідь до барокової манери змішування героїчного і комічного, смішного і серйозного, не виходячи й за межі реалістичної манери письма ХХ ст.

Подальше вивчення прози, у якій ідеться про пригоди бурсаків, можна провадити шляхом дослідження мотивів, образів, сюжетних ліній, виокремлюючи традиційність і новаторство в письменницькому переосмисленні історичних реалій минулого.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бахтин М.* *Форми времени и хронотопа в романе // Бахтин М.* *Литературно-критические статьи.* – Москва, 1986. – С. 121–290.
2. *Таль В.* *Незвичайні пригоди бурсаків: Повесть з часів XVIII віку.* – Київ: Наш Формат, 2015. – 296 с.
3. *Державін В.* *Сучасна українська белетристика // Критика.* – 1929. – № 12. – С. 31–51.
4. *Довгалецький М.* *Пиворізі. Четверта інтермедія до драми “Властолюбивий образ”, 1737 року // Аполлонова люгня. Київські поети XVII–XVIII ст.* – Київ: Вид-во ЦК АКСМУ “Молодь”, 1982. – С. 183–188.
5. *Зеров М.* *“Непривітаний співець” (Я. Щоголів) // Зеров М.* *Українське письменство XIX ст. Від Куліша до Винниченка: Лекції, нариси, статті.* – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 2007. – (Cogito: навчальна класика). – С. 292–321.
6. *Набитович І.* *Історична антропологія барокової людини в повісті В. Чапленка “Пиворізі” // Вісник Запорізького університету.* – 2010. – № 2. – С. 219–224.
7. *Нарежний В.* *Бурсак // Нарежний В.* *Собр.соч.: В 2 т. – Т. 2.* – Москва: Художественная литература, 1983. – С. 7–283.
8. *Пелешенко Н.* *Бароко в типологічних концепціях першої половини ХХ ст.: Дмитро Чижевський і Віктор Петров (Домонтович) // Слово. Символ. Ритуал: Збірник на пошану архієпископа Ігоря Ісіченка з нагоди його 60-річчя. Праці з історії української літератури.* – Харків: Акта, 2016. – С. 22–52.
9. *Разживін В.* *До проблеми жанрової диференціації в українській історичній повісті 20–30-х років ХХ століття // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського: збірник наукових праць.* – Вип. 4.7. – Миколаїв: МДУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. – С. 81–86.
10. *Соболь В.* *Українське бароко. Тексти і контексти.* – Warszawa: WUW, 2015. – 382 [1 б.н.]с.
11. *Ушкалов А.* *Література і філософія : доба українського бароко.* – Харків: Майдан, 2014. – 416 с.
12. *Чапленко В.* *Пиворізі.* – Львів; Краків: Українське видавництво, 1943. – 122 с.
13. *Чапленко В.* *Пиворізі. Історична повість.* – Нью-Йорк : Наша Батьківщина, 1965. – 168 с.

Отримано 6 грудня 2016 р.

м. Бердянськ

